

„... a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők. Vállaljuk, hogy [...] a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját [...] ápoljuk és megóvjuk.”
Magyarország Alaptörvénye, 2011.

Pancsosz Alexandra

A nemzetiségi dokumentumellátás története¹

A nemzetiségek könyvtári ellátása az Országos Idegennyelvű Könyvtár (OIK) Gyűjteményfejlesztési és Nemzetiségi Főosztályának dolgozójaként és a Magyarországon élő görög nemzetiség második generációja tagjaként is érint. Az eredetileg szakdolgozatként megírt tanulmányom elkészítéséhez az OIK főigazgatójától, Mender Tibornétól minden segítséget megkaptam: az összes, általam igényelt könyvtári iratba betekintheztem, és azokat a munkámhoz felhasználhattam. A támogatását ezúton is megköszönöm.

A magyarországi nemzetiségek állami szintű könyvtári ellátása az 1970-es években kezdődött. Az MSZMP Központi Bizottsága Társadalomtudományi Intézete a 60-as évek második felében vitát indított a magyarországi nemzetiségekről, azok szerepéről. 1968-ban megszületett a párthatározat, amelynek alapján 1969-1970 folyamán az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja felmérést készített a hazai nemzetiségek helyzetéről. Ennek alapján került sor a Művelődési Minisztérium két osztálya (a Könyvtárügyi és a Nemzetiségi Osztály) által megfogalmazott „Irányelvek a nemzetiségi lakosság könyvtári ellátásának továbbfejlesztésére” című dokumentum kiadására 1972-ben². A minisztérium 1973 januárjában határozatot hozott a nemzetiségi közművelődés továbbfejlesztésének feladatairól. Előírták, hogy a lakóhelyi könyvtárak támogatására a megyei, illetve esetenként városi könyvtárak keretében olyan hálózati bázisok épüljenek ki, amelyek egy megyében – vagy annak határain túl – felelősek a nemzetiségi lakosság könyvtári ellátásának megszervezéséért. Így épült ki a 16 báziskönyvtárból és 450 könyvtárból álló hálózat. A dokumentum azt javasolta, hogy a báziskönyvtárak egyrészt az állomány kiépítésére, másrészt a módszertani gondozás megindítására figyeljenek. A gyűjteményfejlesztés pedig úgy történjen, hogy ki tudja elégíteni a nemzetiségi lakosság magasabb szintű igényeit, illetve letétek útján képes legyen bővíteni a helyi könyvtárak nemzetiségi nyelvű állományát. A báziskönyvtárak az állománygyarapítás irányítása mellett szervezzék meg a letéti ellátást, a továbbképzést és a dokumentumok népszerűsítését³.

Az Állami Gorkij Könyvtár szerepe az 1970-es években

Az Állami Gorkij Könyvtár (ÁGK) már az 1970-es évek elején gyűjtötte a szomszéd országok irodalmi anya-

gát, mellyel megteremtette a későbbi nemzetiségi gyűjtemény alapját. Ezzel összefüggően, a gyarapítás könnyebbé tétele miatt merült fel a szomszédos országok és a könyvtár közti személyes kapcsolatok létrehozása⁴⁻⁵. 1973-ban a könyvtár tevékenységi köre új feladatokkal bővült: egyrészt a magyarországi nemzetiségek báziskönyvtárai részére állandó módszertani segítségnyújtást kellett biztosítani az állománygyarapítást illetően, másrészt a nemzetiségek írásbeli dokumentumainak gyűjtésével kapcsolatos szaktanácsadást és a központi nyilvántartást kellett megteremteni katalógus formájában.⁶

Ahogy Juhász Jenő, az OIK korábbi főigazgatója fogalmazott: „az országos szintű jogi szabályozás már akkor is a közművelődési könyvtári hálózat keretei között írta elő a kisebbségek könyvtári ellátását úgy, hogy az országos szintű feladatok megfogalmazása mellett a középszintű könyvtári ellátásban résztvevő báziskönyvtáraknak és fenntartóiknak a teendőit is kijelölte, valamint ajánlásokat tartalmazott a helyi közművelődési könyvtári egységek és a fenntartó tanácsok részére is.

A középszintű ellátás elsősorban a megyehatárokhoz igazodott, de tulajdonképpen regionális ellátásra törekedett, és azt valósította meg úgy, hogy a megyehatárokon túlra jelölte ki a báziskönyvtárak feladatait. Ezek többségben megyei könyvtárak voltak, de járási, városi könyvtárak (Sopron, Mohács, Baja, Gyula), sőt – Tótkomlós esetében – községi könyvtár is kapott ilyen megbízást. A szakszervezeti közművelődési könyvtárak szervezett keretek között nem vettek részt a kisebbségek ellátásában, az iskolai könyvtárak pedig csak akkor, ha ún. kettős funkciót (iskolai–közművelődési) töltöttek be ott, ahol kisebbségek éltek.”⁷ Kisebbségek, illetve mai szóhasználattal nemzetiségek szempontjából csak a történelmi nemzetiségek, a német, szlovák, román, szerb, horvát és a szlovén jöttek számításba.

1974 júniusában a Művelődésügyi Minisztérium megszünt. Feladatát a Kulturális és az Oktatási Minisztérium

Megjelent a TMT 60. évfolyam (2013) 9. számában. A szerző az Országos Idegennyelvű Könyvtár Gyűjteményi és Nemzetiségi Főosztálya gyűjteményfejlesztési vezetője, szakterületi koordinátora, görög és német nyelvi referense.

vette át. A *Nemzetiségi Tanácsadó Bizottság* a kulturális miniszter mellett folytatta a tevékenységét. 1976-ban a Kulturális Minisztérium Könyvtárügyi Osztályának 1976. évi munkaterve feladatként jelöli meg a nemzetiségi báziskönyvtárak év közepéig történő kijelölését.⁸ Ez némileg ellentmond annak a ténynek, hogy már pár évvel korábban, 1972-ben az „Irányelvek a nemzetiségi lakosság ellátásának továbbfejlesztésére” című minisztériumi dokumentum alapján kijelölték a 16 báziskönyvtárat, amelyek a nemzetiségi könyvellátás rendszerét alkották. Az ok, amiért mégis olvasható a minisztériumi munkatervben, az feltehetően arra vezethető vissza, hogy 1976. június 7-én hirdették ki a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1976. évi 15. sz. törvényerejű rendeletét a könyvtárakról, mely rendelet 26. § (1) és (2) bekezdése a nemzetiségi alapkönyvtárakra is kitér: „A nemzetiségi lakosság anyanyelvi irodalmi ellátását – a kulturális miniszter által a könyvtár felügyeletét ellátó tanáccsal egyetértésben – nemzetiségi alapkönyvtárak segítik. A nemzetiségi alapkönyvtárak szakmai segítségét koordinációs központ látja el.”⁹

A beszerzést megelőzően tájékozódni kellett a megjelent nemzetiségi dokumentumokról, ami az akkori körülmények között komoly szervezést igényelt. A koordinációs központként kijelölt ÁGK megpróbált feladatának megfelelni és előzetes piackutatást végezni a nemzetiségek anyaországaiban fellelhető irodalom beszerzése érdekében. A kiadói könyvjegyzékek sokszor esetlegesen, illetve késve érkeztek, ezért a nemzetiségi referensek számára a könyvtár vezetése engedélyezte, hogy tájékozódás és kapcsolattartás céljából bizonyos időközönként kiutazzanak az adott országba. A nemzetiségi báziskönyvtárak részére történő könyvbeszerzés a *Könyvértékesítő Vállalat (KÉV)* – a későbbi *Könyvtárel-látó Nonprofit Kft.* – közreműködésével történt. Az ÁGK címjegyzékeket állított össze a nemzetiségi nyelvekből (természetesen ebben az időben csak a „makronemzetiségekről” és azok nyelveiről beszélünk). 1978-ban az ÁGK hivatalosan is megkapta nemzetiségi alapkönyvtárakra vonatkozó koordinációs központ szerepkört, ami két döntésen: az 1976. évi 15. sz. – a könyvtárakról rendelkező törvényerejű rendeleten és az *MSZMP Politikai Bizottsága* 1978. január 10-i nemzetiségpolitikai határozatán alapult. A Kulturális Minisztérium az utóbbi határozat alapján jelölte ki a teendőket: „[A Politikai Bizottság] megállapította, hogy a nemzetiségi területen folyó közművelődés az elmúlt tíz évben mennyiségileg és minőségileg számottevően fejlődött. Elmélyült az anyanyelvi kultúra ápolása iránti igény, szélesedett annak társadalmi bázisa. [...] A minisztérium vezetőtestülete legutóbb 1973-ban tárgyalta a nemzetiségi közművelődési tevékenység helyzetét és feladatait, jóváhagyta »A nemzetiségi közművelődés továbbfejlesztésének feladatai«, valamint az »Irányelvek a tanácsok és a tanácsi szakigazgatási szervek feladatai a nemzetiségek közművelődéséhez« c. anyagokat. [...] Az azokban kitűzött feladatok jó része megvalósult. [...] a Politikai Bizottság az eddigi eredményekre építve a további feladatot alapvetően a nemzetiségi témájú és nyelvű közművelődés hatáskörének kiszélesítésé-

ben, a tevékenység eszmei és művészi színvonalának emelésében jelölte meg. [...] A jól kiépített nemzetiségi alapkönyvtár-rendszer eredményeire építve biztosítani kell a nemzetiségi könyvtárak folyamatos ellátását a szocialista országokból történő folyamatos behozatal útján. Javítani kell a könyvvállomány összetételét, főleg a gyermek- és az ifjúsági irodalom terén. Növelni kell az állomány olvasottságát, szélesíteni kell az azt szolgáló rendezvények formáit (ankétok, olvasótáborok, író-olvasó találkozók stb.) Rendszeressé kell tenni az érintett szocialista országokból behozott nemzetiségi nyelvű könyvek és hanglemezek szabad árusítását, a választék bővítését. Az Állami Gorkij Könyvtárban biztosítani kell a központi nemzetiségi könyvtárak koordinációs és módszertani feladatainak hatékony ellátását.”¹⁰

Az ÁGK szerepe a nemzetiségi dokumentumellátás folyamatában ezt követően egyre nőtt. A *Könyvtártudományi és Módszertani Központ (KMK)* által 1975-ben elindított „Új Könyvek – Nemzetiségek Anyanyelvi Irodalma” című állománygyarapítási tanácsadó kiadvány szerkesztése 1979-től került hivatalosan az ÁGK-ba. Ettől az évtől új címmel, *Nemzetiségi Új Könyvek (NÚK)* néven jelent meg a kiadvány. A KÉV és az ÁGK a NÚK kiadásával kapcsolatban kétoldali megállapodást kötött. Kimondták, hogy az ÁGK támogatást nyújt a KÉV-nek a nemzetiségi területek anyanyelvű irodalmának a szomszédos szocialista országok könyvterméseiből történő kiválasztásához, cím szerinti jegyzéket ad a behozatalra javasolt könyvekről és azok példányszámára is javaslatot tesz. A NÚK – nyelvek szerint – négy sorozatban, évi 16 számban jelent meg, s közölte az ajánlott kiadványok raktári jelzetét, a *Magyar Nemzeti Bibliográfiával* egyező címléírását, ETO-szakszámait, a könyv ISBN-számát, a tárgyszavakat, a mű szöveges ismertetését és a könyvtári beszerzésre vonatkozó minősítő jeleket. 1979-től évfolyamonként összevont, betűrendes és tárgymutató jelent meg. Az egy-egy számba felvehető művek mennyisége a külföldről beérkezett nemzetiségi könyvanyagtól függött.

A nemzetiségi alapkönyvtárak vezetői számára az ÁGK beszerzési tervet készített elő, melyet véleményezésre megküldtek nekik. Ez igyekezett a nemzetiségekkel kapcsolatban minden számításba vehető területet részletesen megjelölni. A nemzetiségi könyvbeszerzést a KÉV végezte a *Kultúra Külkereskedelmi Vállalaton* keresztül. A beszerzések nyelvenként eltérő képet mutattak.

1980-ban az ÁGK szükségét látta egy, a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó külön osztály létrehozását a megnövekedett feladatok kielégítő ellátására. A NÚK számára történő – ekkorra már az évi ezer címet is elérő – előszerzeményezési javaslattétel mellett – a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, illetve a Kulturális Minisztérium Nemzetiségi Osztálya felkérésére – a nemzetiségi beszerzéssel foglalkozó munkatársakat rendszeresen külföldre küldték könyvbeszerzésre. Az utak anyagi fedezetét a minisztérium biztosította. Az 1980-as évek elején tovább folytatódott a retrospektív mintakatalógusok kiadásának összeállítása, melynek

első szakasza a KMK vezetésével 1969-1972 között volt. Az ÁGK ezek folytatásaként adta ki a jegyzékeit azzal a céllal, hogy bemutassák a német, délszláv, szlovák és román könyvkiadás válogatott anyagát. A jegyzékek elkészítése az 1980-as évekre húzódott át.

Az 1980-as évek

Az 1980-ban tudományos könyvtárrá és a kulturális miniszter 101/1980/M.K.4./KM számú utasításával kutatóhellyé minősített Állami Gorkij Könyvtár Szervezeti és Működési Szabályzatát 1980. március 29-én fogadták el, melyben rögzítették a könyvtár feladatait. Új pontként szerepel az eddigiekhez képest az országos forrástájékoztató központi („refferal centre”) szerepkör ellátása a hazai nemzetiségi kutatás és dokumentáció terén.¹¹ A NÚK kiadása a 80-as években is a korábbi rendben folytatódott. A NÚK füzetei mellett megjelentek a nemzetiségi kiadványokat népszerűsítő plakátok, szóróanyagok.

A nemzetiségi könyvellátás rendszerét az egyszerűség, célszerűség és a könnyen kivitelezhető megoldások jellemezték. „Nem volt széles látókörű, és nagyvonalú szervezési politikát sem tett lehetővé, de arra föltétlenül alkalmas volt, hogy keretében viszonylag olcsón és országosan egységes elvek szerint, elfogadható mennyiségű könyvállományt alakíthassanak ki.”¹²

A könyvellátás nehézkes voltára többször panaszkodtak az érintett báziskönyvtárak, főként a megyei-ek. Szerettek volna a NÚK-ban ajánlott műveken kívül más, illetve más információhordozón megjelent dokumentumot is vásárolni, akár folyóiratot is, amire a központi, állami keretből nem volt lehetőség. Az ÁGK elismerte a panasz jogosságát, hiszen a központi keret kizárólag a Népköztársaság úti, nemzetiségi könyvek forgalmazását felvállaló könyvesboltban volt felhasználható, másrészt ahogy az ÁGK akkori munkatársa, *Baloghné Milánkov* Anna írja: „a NÚK-ban ismertett könyvek csak korlátozott példányszámban kaphatók. Előzetes megrendeléseinkkor igen magas példányszámban rendelünk, a könyvek azonban gyakran jóval kisebb mennyiségben érkeznek be. A másik tényező, hogy a kiadók igen sematikus ismertetése alapján rendelünk, amely sok esetben nem ad elég tájékoztatást. Így előfordul, hogy olyan könyvből rendelünk keveset, amelynek minden könyvtárban ott kellene lennie. Ezt a hibát korrigálná az utánrendelés, amelyre azonban általában már nem érkezik be a könyv.”¹³

1982-ben meg az ÁGK-n belül két osztály is alakult a nemzetiségi ügyek intézésére: a *Nemzetiségi Koordinációs és Módszertani Osztály*, illetve a *Nemzetiségi Dokumentáció*. Az előbbi a hálózatfejlesztéssel, képzésekkel, a báziskönyvtárosok számára tartott értekezletek szervezésével foglalkozott. Az osztály a Nemzetiségi Új Könyvek évi 16-18 számában továbbra is ezer-ezerkétszáz címet jelentetett meg. Az osztály feladata volt a törzsanyagjegyzékek kiadása is. 1982-ben kiadták a román, majd 1984-ben a szlovák jegyzéket. Az ÁGK 1986. évi munkatervében szerepel a szerb-horvát-szlovén törzsanyagjegyzék lektorált kéziratának elkészíté-

se és a német mintakatalógus nyomdai munkálatainak megszervezése¹⁴, az 1987. évi munkatervben szintén olvasható a szándék, de a későbbi iratokban már nem. A német törzsanyagjegyzék bizonyára jórészt elkészült, mert az 1987. évi munkaterv konkrétan megemlíti a „német törzsanyagjegyzék mintegy nyolcszáz tételt tartalmazó kötetét”¹⁵, ami azonban nyomtatásban végül nem jelent meg.

A másik osztály, a Nemzetiségi Dokumentáció a retrospektív nemzetiségi bibliográfiák (1945–1975) megjelentetésével foglalkozott, és elindította a kurrens nemzetiségi dokumentációt minimális programmal (kb. kétszáz folyóiratra támaszkodva), helyi erővel és témaköröktől függően külső intézmények bevonásával.

1981 júliusában a *Magyar Tudományos Akadémiától* az ÁGK tulajdonába került többszázezer címfelvéltelt magába foglaló *Nemzetiségi bibliográfia 1945–1975*, mely a közép-kelet-európai nemzetiségi kérdésre és kisebbségelméletre vonatkozó gyűjteményt tartalmazta. Ennek a rendszerezése, publikálása jelentősen megnövelte az ÁGK nemzetiségi dokumentációs feladatkörét. 1982-ben „Nemzetiségi kézikönyvtár-szakolvasó” is nyílt a könyvtárban, ahol a témakörre vonatkozó alapkönyveket, a sajtókivágat-gyűjteményt és a kéziratári anyagot helyben lehetett használni. 1984-ben *Fekete Olga*, a *Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya* munkatársa készített egy anyagot az akkori nemzetiségi könyvellátás helyzetéről. Tanulmányában figyelembe vette *Arató Antal* vizsgálati anyagát (KMK), *S. Benedek András* (ÁGK), valamint a KÉV, a *Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat* és az *Állami Könyvterjesztő Vállalat* észrevételeit.¹⁶

A tanulmány kiemeli, hogy a központi támogatás önmagában nem elégséges az alapkönyvtárak tervezhető ellátására. Ezért javasolja a kettős támogatás bevezetését. Eredetileg, kb. 1971-ig, a központi keretösszeg elég volt a feladatra, de utána a helyi tanácsok többségében nem építették be költségvetésükbe a nemzetiségi könyvtári támogatást. *Arató Antal* megjegyzéseire támaszkodva *Fekete Olga* kiemelte, hogy a központi keret felosztása nem történik meg év elején, hanem csak március hónapban, aminek következtében a könyvbeszerzés csak 1-2 hónap múltán kezdhető meg. A keretfelosztást az MM Könyvtári Osztálya az ÁGK-val történt egyeztetést követően végzi. A dokumentumok négy országból (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, NDK) való importját a KÉV a Kultúra Külkereskedelmi Vállalaton keresztül intézi. Az igényléstől a tényleges behozatalig nagyon hosszú az eltelt idő, aminek következtében tervezhető könyvellátásról nem beszélhetünk. Ez az oka, hogy a könyvtár az adott nyelvi területért felelős munkatársait küldi ki a szomszéd országokba könyveket vásárolni, ami 1981-ig jól működik. A nehézkes könyvvásárlások következtében az ÁGK NÚK kiadványait, melyek az állománygyarapításhoz hivatottak segítséget nyújtani a báziskönyvtáraknak, 4-5 hét alatt kénytelen elkészíteni. Ennek az a következménye, hogy a nemzetiségi könyvek sokszor hamarabb kerülnek a könyvesboltba, mint az ajánlók a báziskönyvtárakba. Ezt a kérdést rendezni kell. A

jugoszláv könyvbehozatal normalizálására javasolja a Jugoszláviában lévő kulturális attaséval és a Délszláv Szövetséggel való kapcsolatfelvételt. De jónak látja a személyes könyvbehozatalt is Jugoszláviából, valamint Romániából.

A terjesztés területén is visszasságok tapasztalhatók. A KÉV Bulcsú utcai könyvesboltja csak az összes könyvtár megrendelése után kezdi meg a szállítást, ami mindenképp felülvizsgálatra szorul. 1983-ban a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat a nemzetiségi könyvek tekintetében próbálkozott bizományosi rendszer kiépítésével; a bizományosokat a nemzetiségi szövetségek ajánlásai alapján jelölték ki. A rendszer a németeknél jól, a délszlávoknál közepesen, a szlovák és román nemzetiség esetén gyengén működött. Fekete Olga fokozott népszerűsítő tevékenységet vár a KÉV „Könyvet postán” nevű akciójához, illetve javasolja, hogy a nemzetiségi szövetségek programjaik során tegyék lehetővé a kiadványok népszerűsítését, árusítását. A nemzetiségi szövetségek egy lényeges megjegyzést tettek a tanácskozáshoz: az, hogy a könyvterjesztő vállalatoknál sokszor elfekvő raktári készletek vannak, nem feltétlen jelenti az érdektelenséget a nemzetiségek részéről, hiszen igényfelmérés részükről nem történt. A minisztériumi előterjesztést egy hónapon belül az érintettek részvételével tárgyalták. Fekete Olga javaslatait elfogadták. Egy ponttal egészült ki a megállapodás: „A Kultúra Külkereskedelmi Vállalat folyamatosan gondozza a hazai kiadványok külföldi terjesztésének kérdését. [...] A nemzetiségi kiadványokat eljuttatja a külföldi magyar kulturális intézetek könyvesboltjaiba.”¹⁷ Az 1985. évi szakfelügyeleti jelentés¹⁸ alapja elsősorban az előző évi, Fekete Olga által készített minisztériumi tervezet, illetve annak elfogadása. Újdonságként szerepel benne, hogy a jelentés a nemzetiségi állományfejlesztés további lehetőségeként említi a nemzetközi cserét, illetve az ajándékok elfogadását. A nemzetközi csere helyzete viszont még a 80-as évek közepén sem működött megfelelően, elsősorban az anyagi fedezet hiánya miatt. Az ajándékozás pedig mindig esetleges, nem tervezhető.

A nemzetiségi könyvellátás tárgyi és személyi feltételeinek vizsgálata során a jelentés megállapította, hogy a megyei könyvtárakban működő báziskönyvtárak esetén mind a raktározás, mind a gépkocsihasználat megoldott, de a kisebb báziskönyvtáraknál ez koránt sincs így. A személyi feltételek esetén hasonló a helyzet: a kisebb helyeken nincs nemzetiségi referens, sok a rész munkaidős, nyelvismeret nélküli munkatárs (bár a nyelvismeret és a referensi munkakör még megyei szinten sincs mindenhol megoldva). Ezért javasolják, hogy a báziskönyvtárak rendszerét gondolják át minisztériumi szinten és a közvetlen fenntartókra is háruljon nagyobb szerep. Elsőként a szakfelügyeleti jelentésben olvasható a decentralizálás lehetősége: „lehetőség szerint egyre több nagyobb települést kell bevonni az önálló szerzeményezésű tagkönyvtárak körébe [...] Itt a decentralizált ellátás (önálló szerzeményezés) az előnyösebb, mivel jobban biztosíthatja a fenntartók érdekeltségét, a helyi erőforrások igény-

bevételét, a kettős ellátás elvének megfelelően.”¹⁹ Az önálló szerzeményezés mára teljesen megvalósult. A letéti helyek kapcsán megemlíti a jelentés, hogy mindenképp felülvizsgálatra szorulnak az iskolákban (pl. Gyulán a román gimnáziumban), nemzetiségi klubokban (pl. Battonyán a szerb és a román klubokban) elhelyezett letétek. A legsikeresebbnek ítélt program, az olvasótáborok megvalósítása mellett javaslatot tesz minél több nemzetiségi rendezvény szervezésére is.

1987-ben a KMK-val együttműködve, kidolgozták a nemzetiségi könyvtári hálózat adatszolgáltatási rendszerét, amely összhangban állt az országos könyvtári statisztikával. További elemzések készültek a báziskönyvtárak helyzetéről, de lényegi változás a 80-as évek végéig már nem történt. A rendszer legnagyobb hiányossága, hogy – bár az 1985. évi szakfelügyeleti jelentés már felhívta rá a figyelmet – a nemzetiségi dokumentumellátás anyagi feltételeinek biztosítása megmaradt az ajánlás szintjén. Törvényi szabályozás a finanszírozást illetően nem történt, a csökkenő központi források pedig nem tették lehetővé az elégséges ellátást.

Az 1990-es évek

1990-ben az Állami Gorkij Könyvtár jogutódja az Országos Idegennyelvű Könyvtár lett. Ezt a nemzetiségek anyanyelvű irodalommal való ellátását az 1991. évi, a helyi önkormányzatok egyes feladatait és hatásköreit szabályozó törvény²⁰ fogalmazta meg először. Ahogy erről a 2010. évi ombudsmani jelentés írja: „Kimondja ugyan, hogy a helyi önkormányzat a nemzetiségeknek is köteles biztosítani az általános nyilvános könyvtári szolgáltatást, de a feladat ellátására, könyvtár fenntartására csak a főváros és a megyék önkormányzatait kötelezte. A könyvtári szakirodalom szerint e törvény a megyei önkormányzatok feladatává tette a nemzetiségi alapkönyvtárak kijelölését is.”²¹ Úgy a hazai, mint a külföldi könyvtárak száma jelentősen emelkedett ebben az időben, ami egyre kisebb példányszámú beszerzést tesz lehetővé az adott összeg szerint. Megfigyelhető, hogy egyre több báziskönyvtár önállóan kezd szerzeményezni, s kevésbé igényli a tanácsadást. A Könyvtárellátó Vállalat részéről 1996-ban jó kezdeményezés volt, hogy a NÚK-füzeteket nem a báziskönyvtáraknak, hanem a települési könyvtáraknak küldte meg, azt remélve, hogy ily módon közvetlenül az érintettekhez fog eljutni az információ. Az internet térhódításával és az OIK nemzetiségi adatbázisának, valamint az adatbázis NELLA (Nemzetiségi Könyv Ellátó) moduljának megjelenése után megszüntették az ajánló füzetek megjelentetését.

1996-ban az OIK-ban szervezeti átalakítás volt: az év második felében a nemzetiségi ügyeket a *Nemzetiségi és Világirodalmi Dokumentációs Osztály* látta el. A báziskönyvtárakkal az intézmény tartja a kapcsolatot (beszerzési tanácsadás és személyes látogatások). „A tanácsadás során módszertani, állománygyarapítási és feldolgozási kérdésekről, a hazai és a külföldi könyvbeszerzési lehetőségekről tájékoztatjuk a bázis-

könyvtárakat és igyekszünk kapcsolatukat egyengetni a nemzetiségi önkormányzatokkal” – olvashatjuk az Országos Idegennyelvű Könyvtár 1996. évi beszámoló jelentésében²². Az 1997. évi CXL. törvény részletes szabályozást nem tartalmaz a nemzetiségi könyvellátásra, azon kívül, hogy a háromszintű könyvtári rendszert meghagyja és az OIK módszertani koordináló szerepét megerősíti. A rendszer anyagi vonatkozásait nézve, az 1995. év volt az utolsó a 90-es években, amikor a nemzetiségi dokumentumellátásra – a korábbi évekhez hasonlóan – összesen 3 millió Ft állt rendelkezésre. Az azt követő néhány év a bizonytalanság jegyében telt.

A rendszerváltás és a 2000-es évek

A nemzetiségi könyvellátás szándékolt változásairól 1999. december 18-án egyeztetést tartottak az OIK-ban az érintett felek: az országos kisebbségi önkormányzatok képviselői, a megyei könyvtárak vezetői, a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK)* főigazgatója és a *Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának (NKÖM)* munkatársai. Az egyeztetés kapcsán egy munkacsoportot bízta meg, hogy készítsen tervet, adjon megoldási javaslatokat a nemzetiségi könyvellátás megreformálására (tagjai: *Elekes Eduárdné*, a *Tolna Megyei Könyvtár* igazgatója, *Ramháb Mária*, a *Katona József Megyei Könyvtár* igazgatója és *Juhász Jenő*, az OIK főigazgatója voltak). Gyorsan, 2000. január 6-ára elkészültek, s a tervet²³ benyújtották a NKÖM Könyvtári Osztályának. A tervet a nemzetiségi könyvellátás rövid története, a jogi szabályozása, igazgatása, felügyelete és fenntartása felvázolása után tett javaslatot a könyvtári ellátás korszerűsítésére. Kiemelte a központi finanszírozás hiányát, mint alapvető tényezőt, s hangsúlyozta az „évenként előre meghatározott, feladatfinanszírozásra elkülönített és az inflációval lépést tartó, a dokumentumok árának növekedését kompenzáló összeg”²⁴ szükségességét. Összesen 30 millió forintban határozta meg a szükséges forrást, a felosztás szempontjaként pedig az egyes könyvtárak által ellátandó területen élő nemzetiségi lakosság létszámát figyelembe véve javasolta megszabni. A finanszírozást több forrásból kívánta megoldani: a *NKÖM Közgyűjteményi Főosztálya*, a *Nemzeti és Etnikai Ügyek Főosztálya*, a *Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal (NEKH)*, az országos kisebbségi önkormányzatok, az érintett alapítványok egyaránt vegyenek részt a költségek viselésében. Ez az idealisztikus megoldás nyilván nem nyerte el minden érintett tetszését.

A Könyvtári Osztály 2000. február 18-án kérte fel az OIK-ot az intézkedési terv²⁵ elkészítésére, amely március 9-re meg is történik. A ma is több ponton érvényben lévő folyamatot ebben rögzítették. A tizenhárom „nemzeti kisebbség” könyvtári ellátásának munkafolyamat-terve vázlatosan: az aktuális könyvpiac feltérképezése, a kínálat kijánlása, a rendelések összegyűjtése, „áruforgalmi nyilvántartás”, a beérkezett könyvek feldolgozása, a kiszállítás, és a teljes körű pénzügyi lebonyolítás. Az intézkedési terv technikai feltételeként ekkor még az OIK „áruforgalmi program megvásárlását” tervezte, mely később megoldódott az

integrált könyvtári rendszerek, elsősorban a HunTéka NELLA moduljának bevezetésével. A személyi feltételekről hangsúlyozta, hogy a nyelvi referenseknek évente egyszeri anyaországbeli kiutazást kell biztosítani a piac feltérképezése céljából. Ez is nagyon gyorsan megoldódott, hiszen rövid időn belül megjelentek az internetes üzletek, könyvkereskedések, így online lehetett elvégezni a piackutatást.

A kisebbségi önkormányzatokkal 2000. július 12-én a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalban került sor megbeszélésre, amelyen az országos kisebbségi önkormányzatok elnökei, alelnökei vettek részt és fejtették ki véleményüket. Az önkormányzatok pár nappal ezt megelőzően egyeztettek egymással és a NEKH-el szemben azt a közös álláspontot képviselték, hogy saját, önálló könyvtárakat szeretnének. Némelyek hajlottak a kettős rendszer felállítására (saját könyvtár és az állami rendszer) – például a románok és az ukránok, mások a választás lehetőségét szerették volna (szerbek), a görögök, a horvátok, és a bolgárok a „csak saját könyvtár” elve mellett álltak ki. Az OIK-ban 2000. augusztus 29-én megtartott munkaértekezleten a NKÖM, a NEKH, a *Magyarországi Németek Országos Önkormányzata*, az *Országos Szlovák Önkormányzat*, a FSZEK és a Tolna Megyei Könyvtár képviselői vettek részt. „A munkabizottság köszönetét fejezte ki a NKÖM illetékes szakrészlegének azért, hogy kezdeti lépésként 2000. évre 5 millió forintot különített el a hazai kisebbségek könyvtári dokumentumellátása biztosításának központi támogatására, ugyanakkor megállapította, hogy ez az összeg messze nem elegendő a feladat elfogadható szintű megoldására”²⁶ – írták az értekezlet emlékeztetőjében. Megállapították, hogy ebből a szűk összegből az etnikai kisebbséget, a romákat nem célszerű magyar nyelvű dokumentumokkal támogatni, csak idegen nyelvű könyveket, hangzó anyagokat kellene számukra vásárolni. További javaslat volt, hogy a német anyag kivételével, az összes nemzetiségi nyelvből az OIK végezze a beszerzést, a feldolgozást és a pénzügyi tranzakciókat is. A német dokumentumok esetében a megyei könyvtárak és a FSZEK önállóan járjon el, viszont az OIK német nyelvből is készítsen ajánló jegyzéket. A mikronemzetiségek tekintetében – melyeket a szakirodalom szórványnemzetiségeknek is nevez – a nemzetiségi könyvtári ellátást könyvtárközi kölcsönzés útján kell megvalósítani.

2000. szeptember 26-án a témában újabb értekezletet szerveztek, a megyei könyvtárak vezetői, a FSZEK és az OIK közreműködésével. A közös álláspont szerint: „Minden megyében és a fővárosi kerületekben és országosan propagálni kell a könyvtárak nemzetiségi lakosságot ellátó tevékenységét, és meg kell nyerni a helyi, a megyei, az országos kisebbségi önkormányzatok szimpátiáját, segítőkészségét. Különösen fontos lenne, hogy a kisebbségi önkormányzatok – a NKÖM-öt támogatva – lobbizzanak annak érdekében, hogy folyamatosan, évről évre a központi költségvetésben a kisebbségi dokumentumellátásra és az ellátó rendszer működtetésére megfelelő pénzügyi összeg álljon a könyvtári rendszer rendelkezésére.”²⁷ Azok az önkormányza-

tok, amelyeknél erős volt a szándék az önálló könyvtár kiépítésére, saját könyvtárat létesítettek, a többiek mellékes kérdésnek tekintették. A következő években még néhány évig volt központi finanszírozású, többé-kevésbé rendszeres nemzetiségi dokumentumellátás, de a korábbi, 2000. évi tervekben szereplő több forrású központi finanszírozás nem valósult meg.

A 2010. évi ombudsmani jelentés ajánlásokat fogalmazott meg a nemzetiségi könyvtári ellátással kapcsolatban. Ezek egyike az illetékes minisztériumhoz szól: „Az Obtv. 20. § (1) bekezdése alapján azzal az ajánlással fordulok az oktatási és kulturális miniszterhez, hogy a könyvtárak kisebbségi vonatkozású feladatai pénzügyi háttérnek biztosítása érdekében: 4.6.1. Növelje a nemzetiségi könyvgyarapításra elkülönített minisztériumi keretösszeget. 4.6.2. Emelje a cigány dokumentumok (írott, hang, kép) vásárlására rendelkezésre álló központi keretösszeget, és azt a megyei könyvtárakkal és az Országos Idegennyelvű Könyvtárral egyeztetve, differenciáltan ossza el.”²⁸

Az ombudsmani ajánlás ellenére a minisztériumi keretet nem növelték. A cigány dokumentumok vásárlására fordítható keretösszeg sem nőtt, maradt a 10 000 Ft/könyvtár összeg. 2010-től kezdve az OIK ajánlólistát készít a fellelhető roma dokumentumokról. 2012-ben egy alkalommal húszezer forintra emelték a könyvtárak által központilag e célra fordítható összeget, mivel kétéves hiány pótlásáról volt szó. 2013-tól újra 10 000 Ft-tal számolhatunk a cigány vonatkozású dokumentumokat illetően (1. ábra).

A nemzetiségi könyvellátásra 2006-tól több alkalommal nem kaptak az érintett könyvtárak központi keretet (2006, 2007, 2010, s részben a 2011. év). 2012-ben a keretösszege 6 millió, 2013-ban pedig 5,65 forint volt. A 2012. és a 2013. év során újra indult a központi dokumentumellátás, és sikerült elérni, hogy a folyamatban kiemelkedő szerepet betöltő Országos Idegennyelvű Könyvtár ténylegesen részesüljön a nemzetiségi dokumentumellátás összegéből.

A ma hatályos törvények alapján továbbra is az OIK feladata a nemzetiségi könyvellátás koordinálása. A 2011. évi CLXXIX. törvény így nevesíti az OIK-ot és a folyamat szereplőit:

„41. § (1) A nemzetiség anyanyelvű könyvtári ellátását az Országos Idegennyelvű Könyvtár (a továbbiakban: OIK) koordinálja, a szolgáltatásokat az OIK, a megyei könyvtárak és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár nyilvános könyvtári rendszeren keresztül biztosítja. (2) Azokon a településeken, ahol nincs települési önkormányzat által fenntartott települési könyvtár, a nemzetiségi lakosság részére az anyanyelvű könyvtári ellátást az ágazati törvényben meghatározottak szerint kell biztosítani.”

Összegzés

Magyarország történelmileg azok közé az országok közé tartozik, ahol a nemzetiségi sokszínűség évszázados örökség. A többségi magyarság általában elfogadó a nemzetiségekkel. A másság, az eltérő kultúrák

külsőségei sokak érdeklődését felkeltik. A nemzetiségi könyvtári dokumentumellátás többször módosított koncepciók, törvények, rendeletek mentén alig negyven éves múltra tekinthet vissza. Az évek alatt törvények, intézkedések, javaslatok, ajánlások sora született annak érdekében, hogy a nemzetiségi könyvellátás rendszere kiépüljön és működjön. A könyvtári rendszer érintett területein számos szakember dolgozott és dolgozik ma is azon, hogy a folyamatos fejlesztést igénylő nemzetiségi dokumentumellátás működőképes és hatékony legyen. A nemzetiségi kultúra egyik legfontosabb tényezője az anyanyelven íródott könyv, az anyanyelven kiadott dokumentum. Ez egyrészt a nemzetiségi szerzők alkotásaihoz, másrészt az anyanyelvi irodalom legfontosabbnak ítélt műveivel való hozzáférést jelenti. A nemzetiségi dokumentumokat legjobban – feltárt, rendszerezett formában – a könyvtárakban őrizhetjük meg. A nemzetiségi könyvellátás és a nemzetiségi kultúra szorosan össze kell, hogy kapcsolódjon, mert ezáltal őrizhető meg a hagyomány, a másság, amely szépséget tesz a magyarországi kulturális életet is.

Jegyzetek:

- [1] Előzménye: PANCSOSZ Alexandra: Nemzetiségek és könyvtári ellátásuk. A Magyarországon hivatalosan elismert nemzetiségek dokumentumellátása – különös tekintettel az Országos Idegennyelvű Könyvtár szerepére. Baja, 2013.
- [2] Állami Gorkij Könyvtár: Jelentés a nemzetiségi báziskönyvtárak szakfelületei vizsgálatáról. 1985.
- [3] NEMES Erzsébet: A könyvtár szerepe a kisebbségi sorsban élők identitásának megőrzésében. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 8. sz. 1999. p. 27.
- [4] SÁNDOR László: Az 1970. évi nemzetközi kapcsolatok értékelése (114/1971). Állami Gorkij Könyvtár, 1971. Bíró Vera főosztályvezetőnek (MM Közművelődési Főosztály)
- [5] SÁNDOR László: 1972-től érvényes kulturális munkatervek előkészítése (272/1971). 1972. Sárdi Lajos főosztályvezető helyettesnek (MM Közművelődési Főosztály)
- [6] SÁNDOR László: [Feljegyzés] (688/1973). MM Pénzügyi és Ellenőrzési Főosztályának. Állami Gorkij Könyvtár, 1973.
- [7] JUHÁSZ Jenő: A magyarországi kisebbségek könyvtári ellátásáról. = Könyvtári Figyelő, 11. 4. sz. 2002. p. 15–18.
- [8] KONDOR Istvánné: Könyvtárügyi Osztály 1976. évi munkaterve. 1976. 02. 12.
- [9] A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 17/1976. MT sz. rendelete a könyvtárakra vonatkozó 1976. évi 15. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról. 1976. 06. 07.
- [10] TÓTH Gyula: [Feljegyzés] (66/79.1.24.) 1979. 01. 22.
- [11] Az Állami Gorkij Könyvtár Szervezeti és Működési Szabályzata (240/1980). Állami Gorkij Könyvtár, 1980. 03. 29.
- [12] LUKÁTS János: Útjelzőkövek és világítótornyok. = Könyvtári Figyelő, 5. 5. sz. 1997. p. 21–30.
- [13] BALOGHNÉ MILÁNKOV Anna: Válaszlevél Havasi Istvánné igazgatónak, Mogyoróssy János Városi-Járási Könyvtár, Gyula (331/1981) Állami Gorkij Könyvtár, 1981. 04. 28.
- [14] Az Állami Gorkij Könyvtár 1986. évi munkaterve (55/1986). Állami Gorkij Könyvtár, 1986. 01. 15.
- [15] Az Állami Gorkij Könyvtár 1987. évi munkaterve (55/1987). Állami Gorkij Könyvtár, 1987. 01. 21.

[16] FEKETE Olga: A nemzetiségi nyelvű könyvellátás helyzete. Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztály, 1984. 06. 25.

[17] STARK Ferenc: A nemzetiségi nyelvű könyvellátás helyzete. Emlékeztető (448/1/1984. 07.20.). Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztály, 1984. 07. 13.

[18] Állami Gorkij Könyvtár: Jelentés a nemzetiségi báziskönyvtárak szakfelügyeleti vizsgálatáról. 1985.

[19] Állami Gorkij Könyvtár: Jelentés a nemzetiségi báziskönyvtárak szakfelügyeleti vizsgálatáról 1985. p. 16.

[20] 1991. évi XX. törvény a helyi önkormányzatok és szerveik, a köztársasági megbízottak, valamint egyes centrális alárendeltségű szervek feladat- és hatásköreiről. 1991. 06. 23.

[21] KÁLLAI Ernő: A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jelentése a kisebbségi kulturális jogok érvényesülésének vizsgálatáról 2010. [Budapest], 2010. p. 192.

[22] Országos Idegennyelvű Könyvtár 1996. évi beszámoló jelentése (128/1997). 1997.

[23] Javaslat a nemzeti és etnikai kisebbségek könyvtári ellátásának rendezésére, korszerűsítésére (18/2000). 2000. 01. 06.

[24] Javaslat a nemzeti és etnikai kisebbségek könyvtári ellátásának rendezésére, korszerűsítésére (18/2000). 2000. 01. 06. p. 4.

[25] Intézkedési terv az Országos Idegennyelvű Könyvtár nemzetiségi könyvtárak ellátását szolgáló munkájának beindítására (165/2000.03.07.). Országos Idegennyelvű Könyvtár, 2000. 03. 09.

[26] Emlékeztető (18/2000.08.29.). Országos Idegennyelvű Könyvtár, 2000. 08. 29.

[27] Emlékeztető az Országos Idegennyelvű Könyvtárban (OIK) 2000. szeptember 26-án megtartott könyvtári értekezletről (18/20000926). 2000. 09. 27.

[28] KÁLLAI Ernő. A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jelentése a kisebbségi kulturális jogok érvényesülésének vizsgálatáról 2010. p. 19.

A hazai nemzetiségek megoszlása nemzetiség, anyanyelv, családi, baráti közösségben használt nyelv szerint

Nemzetiség, nyelv	Nemzetiség	Anyanyelv	Családi, baráti közösségben használt nyelv	Nemzetiséghez tartozó*
Bolgár	3 556	2 899	2 756	6 272
Cigány (Romani, Beás)	308 957	54 339	61 143	315 583
Görög	3 916	1 872	2 346	4 642
Horvát	23 561	13 716	16 053	26 774
Lengyel	5 730	3 049	3 815	7 001
Német	131 951	38 248	95 661	185 696
Örmény	3 293	444	496	3 571
Román	26 345	13 886	17 983	35 641
Ruszin	3 323	999	1 131	3 882
Szerb	7 210	3 708	5 713	10 038
Szlovák	29 647	9 888	16 266	35 208
Szlovén	2 385	1 723	1 745	2 820
Ukrán	5 633	3 384	3 245	7 396
Hazai nemzetiségek együtt	555 507	148 155	228 353	644 524

*A „nemzetiségi, anyanyelvi, családi, baráti körben használt nyelv” kérdések legalább egyikénél az adott nemzetiséget jelölte.

(A KSH 2011. évi népszámlálás adatai alapján készített saját forrás)

A 2013. évi nemzetiségi keret megoszlása megyei könyvtárak szerint

